

IV. TÉMA:

AZ ÉSZLELÉS KLASSZIKUS ÉRTELMEZÉSEI

9. lecke

Az észlelés klasszikus descartes-i (karteziánus) értelmezése

Olvasmányok: Descartes, Locke, Leibniz

Ebben a leckében három klasszikus észlelés-definíciót vizsgálunk meg, mindhármát a 17. századból. A cél az, hogy megértsük, mit jelentett az észlelés a három 17. századi szerző, Descartes, Locke, Leibniz számára.

I. René Descartes

René Descartes (1595-1650) francia filozófus, a racionalista gondolkodás jeles képviselője, a modernitás atyja

A 17. század nagy fordulata Descartes nevéhez kötődik, aki a filozófiai reflexió kiinduló pontját az *ego*-ban (*én*-ben) határozta meg. Ha egy módszeres kételkedő eljárással minden bizonyosságunkat kétségbe próbáljuk

vonni, egy idő után észrevesszük, hogy van egy olyan bizonyosságunk, amelyet lehetetlen kétségbe vonni: ez pedig nem más, mint az, hogy én vagyok, én létezem. Hiszen szükségszerűen lennem kell ahhoz, hogy a saját bizonyosságaimat kétségbe tudjam vonni. Tehát minden kételkedés feltételezi azt, hogy én legyek. Ez a híres „Cogito ergo sum”, „gondolkodom, tehát vagyok” tétele.

Olvasmány:

Descartes: *Értekezés a módszerről*, Budapest, Matura, 1998, ford. Boros Gábor, 4. rész

Az, hogy Descartes első evidenciának tekintette az ego-t, azt eredményezte, hogy az én-ből kiinduló észlelés felértékelődött. Hiszen a gondolkodás és a filozófia kiinduló pontja az az észlelési tapasztalat lett, aminek révén az ego számára megjelenik a világ.

Ezzel kapcsolatban az első kérdés, amit fel kell tennünk, hogy mi az az én, aki a gondolkodás kiinduló pontja, és akinek a léte a gondolkodás.

Descartes korábban nyilvánvalóvá tette: az én teljesen független a testemtől, hiszen a módszeres kétely során azt is kétségbe vontuk, hogy van testem (lehet, hogy a testem léte csak illúzió, éppúgy, mint egy fantomvégtag érzése). Következésképpen az én csak a gondolkodással lehet azonos. Akkor az a kérdés merül fel: mi a gondolkodás? Descartes erre *A filozófia alapelvei* című művében a következő választ adja:

I, 32: „Csak kétféle gondolkodás van bennünk: az értelem észlelése és az akarat tevékenysége. Mert a gondolkodás valamennyi módozata, amelyet önmagunkban észreveszünk, visszavezethető két általános módozatra, melyek közül az egyik az értelem észlelésében, a másik pedig az akarat elhatározásában áll. Ily módon az érzékelés, az elképzelés, sőt a tisztán intelligibilis dolgok megragadása sem más, mint több, különböző észlelési mód.
Descartes: *A filozófia alapelvei*, Budapest, Osiris, 1996, ford. Dékány András, 42. o.

Kérdések:

- Mi a gondolkodás kétféle módja?
- Mi a viszony gondolkodás és észlelés között?
- Miért nem észlelés az akarat működése?
- Vajon észlelem-e az akarat működését?

Descartes lényegében **az észlelést a gondolkodás egészével azonosítja**, még akkor is, ha kiveszi belőle az akarat működését. Az **érzékelés**, a **képzelet**, az **értelem**, az **akarat** az elme különböző **fakultása**, azaz képességei különböző működésekre. Az akaratot leszámítva minden ilyen fakultás az észleléshez tartozik. Ugyanakkor az észlelést Descartes nem az elméhez köti általánosságban, hanem az értelemhez. Ebből az következik, hogy Descartes szerint **minden észlelés tudatos**. Nincsen tudattalan észlelés. Az, hogy az elme megragad valamit, azaz tudatosul benne valami, az mindig az észleléshez tartozik. Mégis az észlelés az elme vagy gondolkodás legáltalánosabb működését jelenti. Még az akarat is alája tartozik, amennyiben mindig észleljük, hogy ha akarunk valamit. Továbbá minden akarat elhatározás alapját is az észlelés biztosítja.

A gondolkodás Descartes szerint lényegében észlelés. A *Második elmélkedés*ben ezt így fogalmazza meg:

Mi vagyok tehát én? Gondolkodó dolog. Mit jelent ez? Nyilvánvalóan kételkedő, megértő, állító, tagadó, akaró, nem-akaró, elképzelő s érzékelő dolgot is. Bizony nem kevés ez, ha csakugyan mind hozzám tartozik. De miért ne tartoznék hozzám? Nem én vagyok tán, aki már-már mindenben kételkedem, aki azonban néhány dolgot mégiscsak megértek, aki ezt az egyet igaznak állítom, a többit pedig tagadom [...] aki sok mindent elképzelek. [...] Mi az ezek közül, ami [...] nem ugyanúgy igaz, mint az, hogy én vagyok? Mi az, ami megkülönböztethető gondolkodásomtól? [...] Hiszen, hogy én vagyok az, aki kételkedem, aki megértek, aki akarok, mindez olyannyira nyilvánvaló, hogy semmit sem találok, ami által evidensebbé tehető. De még az is én

magam vagyok, aki elképzelek; hiszen még akkor is, ha esetleg egyetlen elképzelt dolog sem volna valóságos, mégis maga a képzelőerő valóban létezik, s részét képezi gondolkodásomnak. Végezetül ugyancsak én vagyok, aki érzékelek, vagyis aki a testi dolgokat mintegy az érzékek útján fogom fel, ti. amikor fényt látok, zajt hallok, meleget érzékelek. De tegyük fel, mindez hamis, merthogy alszom. Az azonban nyilvánvalónak látszik, hogy látok, hogy hallok, hogy felhevülök. Ez utóbbi nem lehet hamis, és éppen ez az, ami bennem érzékelésnek nevezhető. S ha pusztán ennyit értünk a szón, elmondhatjuk, nem más ez, mint gondolkodás.” Descartes: *Elmélkedések az első filozófiáról*. Budapest, Atlantisz, 1996, ford. Boros Gábor, Második elmélkedés, 38. o.

Kérdések:

- Mit jelent az énnel a meghatározása, hogy „gondolkodó dolog”?
- Mi a kapcsolat a gondolkodás és az észlelés között?
- Milyen módozatai vannak a szöveg szerint a gondolkodásnak?
- Milyen igazságértéke van annak a kijelentésnek, hogy „én gondolkodom”?
- Milyen viszonyban áll az „én gondolkodom”, és az „én látok” kijelentések igazságértéke egymással?

Ebben a szövegben Descartes **az én, mint gondolkodó dolog** természetéről beszél. A gondolkodó dolog képességei az érzékelés, az elképzelés, az akarás, az értelem működtetése. Descartes itt amellel érvel, hogy **a különböző észlelési aktusokat ugyanolyan evidencia jellemzi, mint a gondolkodást magát**. Az, hogy gondolkodom tehát vagyok, az első evidencia. Ezt az evidenciát ugyanakkor úgy is kifejezhetjük, hogy észlelek tehát vagyok (azaz: látok, tehát vagyok, érzékelek tehát vagyok, elképzelek tehát vagyok, stb.) Látni kell, hogy Descartes megkülönbözteti egymástól az **érzékelést** és az **észlelést**: az észlelés az elme működését jelenti (az akaratot leszámítva), az érzékelés pedig csak az érzékszerveken keresztül történő észlelést. A tiszta képzelődés (amikor becsukom a szemem és fantáziálok) például olyan észlelés, amely nem jár együtt érzékeléssel. A fenti szöveg második része ugyanakkor azt hangsúlyozza, hogy az észlelés tényének

igazsága megelőz minden egyéb igazságot. Merleau-Pontyval szólva, **a gondolkodás mint észlelés ténye nem igaz vagy hamis, hanem ez az a mód, ahogy hozzáférünk az igazsághoz.**

Összefoglalás:

Descartes szerint (az akarat működését leszámítva) **a gondolkodás = észlelés**. Az észlelést tudatosság jellemzi. Minden észleleti aktusunk tudatos vagy tudatosítható. Az ember állandóan gondolkodik (még álomban is). Az észlelési aktusok (érzékelés, elképzelés, értelmi megragadás) magát az elme létét, fennállását, azaz a gondolkodást magát jelentik. Az észlelési aktusok önmagukban tekintve abszolút bizonyosak és igazak, még akkor is, ha az általuk megragadott tartalmak nem felelnek meg semminek az elmen kívüli valóságban.